DOI
УДК 930.2(477):82-6.09

Марина БУДЗАР
кандидатка історичних наук, доцентка,
доцентка кафедри історії України
факультету суспільно-гуманітарних наук,
Київський столичний університет
імені Бориса Грінченка
(Київ, Україна)
e-mail: m.budzar@kubg.edu.ua
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-3720-7799

Євген КОВАЛЬОВ
кандидат історичних наук,
доцент кафедри історії України
факультету суспільно-гуманітарних наук,
Київський столичний університет
імені Бориса Грінченка
(Київ, Україна)
e-mail: y.kovalov@kubg.edu.ua
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-7740-4332

ІЗ ЛИСТУВАННЯ ВАСИЛЯ ГОРЛЕНКА З АНДРОНИКОМ СТЕПОВИЧЕМ. ТЕКСТИ ТА ЇХ КОНТЕКСТУАЛІЗАЦІЯ

Анотація. Метою дослідження є опублікування археографічної статті філолога-славіста, історика літератури, педагога Андроника Йоаникійовича Степовича, присвяченої його листуванню з письменником, етнографом, мистецтвознавцем Василем Петровичем Горленком на початку 1900-х років. Статтю було написано на початку 1930-х років, але вона залишилася неоприлюдненою через різке скорочення публікаційних можливостей для українських гуманітаріїв у зв'язку з тогочасними політичними репресіями у Всеукраїнській академії наук, співробітником якої був автор, і збереглася в особовому фонді А. Степовича в Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (Ф. 179). Необхідність запровадження її до наукового вжитку обумовлена потребою розширити джерельну базу для дослідження української минувшини у всій її розмаїтості. **Методологічну основу** роботи становить дискурсивний аналіз тексту із залученням історико-порівняльного

© М. Будзар, Є. Ковальов, 2026

і біографічного методів. **Наукова новизна** полягає, по-перше, в поглибленні уявлень про соціокультурні процеси в Україні початку 20 ст., а по-друге, в розкритті реалій наукової роботи А. Степовича на схилі його життя, на межі 1920-х–1930-х років. **Перспективи досліджень** вбачаються в подальшому вивченні наукових та епістолярних текстів, збережених у фонді А. Степовича, які досі майже не привертали увагу науковців. Основним **висновком** роботи є твердження про те, що здійснення задуму А. Степовича опублікувати адресовану йому частину епістолярної спадщини В. Горленка сприятиме розширенню джерельної бази для наукових розвідок у царині української гуманітаристики. Водночас публікація листів В. Горленка А. Степовичу разом з автокоментарями адресата істотно розширює уявлення щодо комунікативних мереж, які об'єднували інтелектуалів на початку 20 ст.

Ключові слова: А. Степович; В. Горленко; В. Кричевський; епістолярій; Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського.

«… Листи ці являють собою справді
незрівнянний зразок епістолярної вмілості».
(Є. Рудинська про епістолярій В. Горленка[1])

Однією з нагальних потреб сучасної історичної науки є розширення джерельної бази досліджень минулого України в усій його складності, зокрема запровадження до вжитку епістолярних матеріалів, що репрезентують творчий спадок українських діячів у соціокультурній сфері. Ці джерела особового походження вказують на реалізацію особистісного фактору, що стає все вагомішим за умови посилення антропологічного чинника історичних розвідок. Не менш значущим є вивчення археографічної традиції, сформованої попередніми поколіннями науковців, передусім першої половини 20 ст., що засвідчує неперервність пошуків у царині історії України.

В Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського в особовому фонді філолога-славіста, педагога, культурно-освітнього діяча Андроника Йоаникійовича Степовича (за документами — Дудка-Степович, 1856–1935) (Ф. 179) зберігся об'ємний рукопис «Слов'янські літературні етюди» — вочевидь, остання велика праця науковця, чиє зацікавлення славістикою розпочалося ще в юності, на початку 1870-х років. До документа додано папірець із власноручним записом автора: «Працю тимчасово призупинено через безнадію щодо друку. "Записки" ВУАН закрилися. 16.III.31. А. Степович»[2]. Ця фраза —

[1] Рудинська Є. Листи Василя Горленка до Панаса Мирного (1883–1905). Київ : З друкарні Української академії наук, 1928. С. 9.

[2] ІР НБУВ (Інститут рукопису Національної бібліотеки імені В. І. Вернадського). Ф. 179. Оп. 1. Од. зб. 25. Арк. 224а (переклад із рос. мови тут

автентичне свідчення того, що відбувалося з наукою в УСРР на початку 1930-х років, — неспростовно підтверджує, що з тієї самої причини залишився неопублікованим текст, який привернув нашу увагу. Це — археографічна стаття, що мала оприлюднити п'ять листів, адресованих А. Степовичу письменником, етнографом, мистецтвознавцем Василем Петровичем Горленком (1853–1907)[3].

Частину свого листування з В. Горленком А. Степович опублікував у 1929 р.[4] Проте його намір видати решту Горленкових листів, які є цінним матеріалом для дослідників української історії початку 20 ст., залишився нездійсненним. Публікація цього епістолярного комплексу з коментарями самого адресата, себто А. Степовича, є актуальною, бо ці тексти містять чимало промовистих свідчень щодо соціокультурних процесів в Україні на зламі 19 і 20 ст. Принагідно зазначимо, що епістолярна спадщина, яка збереглася в архіві А. Степовича, заслуговує на пильну увагу науковців. Ще майже пів століття тому Олена Апанович, аналізуючи Степовичів архівний фонд, відзначила наявність у ньому масиву листів, що доповнюють матеріали про його наукову, літературну та педагогічну діяльність, і окремо згадала про кореспонденцію В. Горленка[5]. Однак досі спеціально з цього фонду було проаналізовано лише комплекс листів чеського живописця, фольклориста, етнографа, музикознавця Людвіка Куби (Ludvík Kuba)[6].

Щодо оприлюднення епістолярію В. Горленка, то воно розпочалося в другій половині 1920-х років публікацією його листів до письменника і громадського діяча Панаса Мирного, здійсненою Євгенією (Ївгою) Рудницькою, яка зауважила на дарові науковця спілкуватися письмово («любив їх писати, любив одержувати, був справжній майстер епістолярного стилю…»[7]), та до художника й етнографа Порфирія Мартиновича[8], у супровідній статті до яких Катерина Грушевська зазначила важливість епістолярного доробку письменника («щасливі обставини заховали його серед загального знищення, що зустрінуло решту спадщини Горленка…»[9]). Закладену в такий спосіб традицію продовжили українські

і нижче в тексті — авторський.)

[3] ІР НБУВ. Ф. 179. Оп. 1. Од. зб. 132. Арк. 1–15.

[4] Степович А. З листування В. П. Горленка. *Записки Історико-філологічного відділу ВУАН*. Кн. XXIII. 1929. С. 268–270.

[5] Апанович Е. М. Архив А. И. Степовича. *Советское славяноведение*. 1982. № 5. С. 102–104.

[6] Ковальов Є. Листування Людвіка Куби з Андроником Степовичем як джерело для дослідження чесько-українських культурних комунікацій. *Київські історичні студії.* 2024. № 2(19). С. 82–92. https://doi.org/10.28925/2524-0757.2024.210

[7] Рудинська Є. Зазнач. твір. С. 4.

[8] Мартинович Порфирій. Листування з В. П. Горленком (1885–1896). *Записки Історичної секції ВУАН.* 1929. Т. XXXII. С. 153–201.

[9] Грушевська К. З етнографічної праці 1880 років. *Записки Історичної секції ВУАН*. 1929. Т. XXXII. С. 136.

діаспорні історики Олександр Оглоблин, який опублікував фрагменти з листів В. Горленка до Миколи Стороженка[10], й Ілько Борщак, котрий зауважив на листуванні письменника з французьким перекладачем і літературним критиком Дені Рошем (Denis Roche)[11].

Зацікавлення епістолярієм В. Горленка відновилося за останні десятиріччя. Іван Забіяка використав монографічний підхід до репрезентації горленківської кореспонденції, воліючи представити її як один із важливих засобів його особистого «наукового та творчого спілкування»[12], і проаналізував збережений на сьогодні обсяг листів до різних адресатів рік за роком через стислий переказ змісту. Дослідник не обійшов увагою обидві археографічні статті А. Степовича, але використаний ним принцип ілюстрування змістом листів щорічних подій Горленкового життя призвів до того, що вони втратили сенс наукових розвідок і перетворилися лише на позаконтекстовий дослідницький інструмент. Наприкінці 2010-х років було здійснено перевидання листів В. Горленка до Панаса Мирного й публікацію його листування з Борисом Грінченком[13].

Тож залишається на часі репрезентація статті А. Степовича як невід'ємної частини наукового доробку цього автора 1920-х років. Відповідно нашою *метою* є завершення задуму Андроника Йоаникійовича щодо оприлюднення наявних у нього листів В. Горленка з початку 1900-х років, контекстуалізація їхнього змісту й деталізація уявлень про комунікативні мережі, що об'єднували інтелектуалів того часу. Реалізація цієї мети потребує окреслення життєвих траєкторій і творчих здобутків А. Степовича та В. Горленка для повнішого розуміння сутності їхніх листовних взаємин.

Андроник Степович і Василь Горленко були майже однолітками й земляками. У 19 ст. хутір Лебединець (нині — село Лебединці), де 1856 р. народився перший[14], і село Ярошівка (зараз — Українське), де у дідичній садибі родини Горленків у 1853 р. побачив світ другий, входили до Прилуцького повіту Полтавської губернії. Автора й адресата на перший погляд розділяла велика соціальна відстань: В. Горленко походив з українського дворянського роду козацько-старшинського походження («двоє з його предків — Лазар і Дмитро Горленки, — були прилуцькими полковниками, а третій — Андрій був останнім полтавським полковни-

[10] Оголоблін О. З невиданих листів Василя Горленка до Миколи Стороженка (1893–1905). *Україна*. 1952. Ч. 7. С. 556–559; Ч. 8. С. 658–676.

[11] Борщак І. Українець-європеєць Василь Горленко (1852–1907). *Україна.* Ч. 10. С. 859.

[12] Забіяка І. М. Епістолярна спадщина Василя Горленка : монографія. Київ, 2013. С. 18.

[13] Горленко В. П. Українська старовина. Вибрані есе та листи / упоряд., вступ. ст., прим. В. О. Шевчука. Київ; Ніжин : Лисенко М. М., 2019. 575 с.

[14] Іноді А. Степович називав роком свого народження 1857.

ком…»[15]), а А. Степович був вихідцем «з малозабезпеченого селянського стану»[16]. Насправді ж ця відстань не була аж так нездоланна.

Народження А. Степовича сповнено таїни. В його щоденнику початку 1880-х років із гіркотою зауважено, що він майже ніколи не знав своєї родини[17]. Роки раннього дитинства А. Степович провів у садибі багатих і впливових поміщиків Ґалаґанів у с. Сокиринці, де виховувався зі своїм однолітком Павлом, сином громадського діяча Григорія Ґалаґана. Потім, теж за сприяння Ґалаґанів, навчався в Чернігівській гімназії, а 1871 р. вступив до щойно відкритої Колегії Павла Ґалаґана в Києві, де завдяки спілкуванню з двома визначними викладачами — істориком Василем Сиповським і мовознавцем Павлом Житецьким, — визначилися його наукові зацікавлення, що привели юнака на історико-філологічний факультет Київського університету Св. Володимира, який він закінчив у 1879 р.[18] Тісні взаємини А. Степовича з родиною Ґалаґанів не перервалися й у подальшому, що не залишилося непоміченим сучасниками[19], породжуючи поголоски про нього як про позашлюбного сина Г. Ґалаґана[20]. Завдяки близькості до Ґалаґанів А. Степович був обізнаний зі світом українського помісного дворянства, до якого належали й Горленки[21].

[15] Дорошенко Д. В. Горленко (13 апріля 1907 р.). *Україна*. 1907. Т. 2. С. 5.

[16] ІР НБУВ. Ф. 179. Оп. 1. Од. зб. 1. Арк. 1.

[17] Буквально: «рідко бачив ласки й турботу, а мені іноді так жадалося відчувати до себе чиєсь ніжне співчуття, палку любов, сумно-сердечну прихильність матері». ЦДАМЛМ України (Центральний державний архів літератури і мистецтва України). Ф. 304. Спр. 1 Арк. 6зв.

[18] ІР НБУВ. Ф. 179. Оп. 1. Од. зб. 1. Арк. 2.

[19] Приміром, Микола Стороженко на початку 1890-х років писав про нього як про «улюбленого Г. П. і К. В. Ґалаґанами вихованця Колегії Павла Ґалаґана». *Див.:* Стороженко М. З мого життя / упоряд. і вст. ст. В. Ульяновського. 2005. С. 278.

[20] Ця думка була поширеною. 2 січня 1893 р. історик Олександр Лазаревський записав у щоденнику: «Сьогодні у В. В. Тарновського збиралася редакція “Киевской старины”. Був тут, між іншим, і Дудка-Степович, якого називають безсумнівним позашлюбним сином Ґалаґана» (Тарасенко О. Щоденник О. М. Лазаревського. *Сіверянський літопис*. 2016. № 6. С. 141). Філолог Василь Маслов, тоді — директор Прилуцького краєзнавчого музею, написав у робочому щоденнику за 1927 р.: «Коли А. І. Степович був у Сокиринцях 10/VII 27 р., селяни-старожили казали між собою, глядячи на нього: “Викопаний старий Ґалаґан”», і додав, що, за сільськими переказами, записаними археологом Миколою Макаренком, «дитину знайдено в полі, звідки й прізвище — Степович. Ґалаґан заздалегідь буцімто знав, де покладуть малюка, й проїздом підібрав його й виховував власним коштом…» (З особистого архіву Маслових-Клочків, надала О. О. Клочко).

[21] Цікаву згадку про ставлення В. Горленка до Ґалаґанів залишив Г. Житецький: «Бувало гірко посміювався Василь Петрович, докоряючи неправедній долі: “ото, казав, Ґалаґанівські великі маєтки дісталися прадідам ще за Петра І не від кого більше, як від нас, Горленків, бо полковник прилуцький Дмитро Горленко став на бік Мазепи, а Гнат Ґалаґан на бік царя, але хто тепер знає й поважає так, як Ґалаґанових нащадків, бідних, вірних рідному краю Горленків”». *Див:* Житецький І. «Киевская старина» сорок років тому. *За сто літ*. 1929. Кн. 3. С. 136.

Сирітство не оминуло й В. Горленка, який немовлям втратив батька й виховувався в родині матері. За словами І. Борщака, він «від перших молодощів … не знав ані чару огнища, ані втіхи матері», звідси, буцім, «бере початок та меланхолія, що потім виродилась в Горленка…»[22]. Раннє дитинство його минуло на теренах наддніпрянського Лівобережжя, потім було навчання у Полтавській першій чоловічій гімназії та Ніжинському юридичному ліцеї кн. Безбородька[23]. Усі біографи письменника, від автора некролога Д. Дорошенка, писали про його перебування у Франції на межі 1870-х і 1880-х років, навчання в Сорбонні та писання фейлетонів для паризької газети «Le Figaro». І. Борщак зазначив, що не знайшов точних підтверджень такого співробітництва, але зауважив, що, мовляв, «Париж і був, правдоподібно, за справжню школу Горленка»[24].

Можна без перебільшення стверджувати, що 1880-ті – 1900-ті роки — це час, на який припала професійна та інтелектуальна зрілість і А. Степовича, і В. Горленка.

Андроник Йоаникійович присвятив своє життя педагогічній праці[25]. Водночас він багато уваги приділяв науковій роботі в царині славістичних студій, розпочатій ще в студентські роки під керуванням професора Олександра Котляревського, поступово розширюючи її діапазон: публікував статті та рецензії в періодиці, здебільшого філологічній і педагогічній, перекладав наукові праці зі славістики та белетристику слов'янських авторів, друкував наукові монографії («Етюди з царини нової чеської літератури», 1884 і «Нарис історії чеської літератури», 1886, «Нариси з історії слов'янських літератур», 1893, «Нариси історії сербохорватської літератури», 1899), а з 1892 р. був приват-доцентом кафедри слов'янської філології в Київському університеті. З кінця 1880-х років він працював у щомісячнику «Киевская старина»[26]. У 1893–1906 рр. А. Степович обіймав посаду директора Колегії Павла Ґалаґана, а в 1906–1915 рр. очолював власну приватну чоловічу гімназію. Як директор колегії, А. Степович започаткував видання «Ежегодник Коллегии Павла Галагана».

Не менш значущими ці роки стали для Василя Петровича, який після повернення з-закордону досить швидко на початку 1880-х визначився як здібний журналіст, історик і фольклорист, автор історико-літера-

[22] Борщак І. Зазнач. твір. С. 860. У листі до Панаса Мирного за 27.06.1896 р. В. Горленко зізнавався у схильності до глибокої меланхолії, джерело якої — «багато негараздів і цілковиті у всьому невдачі». Рудинська Є. Зазнач. твір. С. 36.

[23] Забіяка М. І. Зазнач. твір. С. 62–63.

[24] Борщак І. Зазнач. твір. С. 861.

[25] «Вчителем Степович виявився гарним і навіть досить освіченим…»: ІР НБУВ. Ф. 179. Оп. 1. Од. зб. 1. Арк. 6.

[26] В автобіографії А. Степович акцентував увагу на довготривалій участі в редакції часопису, наголосивши, що дав туди «дуже багато різних статей і кореспонденцій»: Там само. Арк. 8.

турних есеїв про українських літераторів, розвідок про мистецтво, нарисів з історії кобзарства як результату етнографічних експедицій Україною і співпраці з Порфирієм Мартиновичем[27]. Ці тексти виходили друком найчастіше в часописі «Киевская старина», активним співробітником якого В. Горленко став із моменту заснування, ймовірно, завдяки О. Лазаревському[28]. Праця В. Горленка в «Киевской старине» здобула високу оцінку, зокрема Г. Житецький згадував його як «характерну і виразну особу» серед співробітників журналу[29]. Згодом письменник об'єднав свої тексти з «Киевской старины» у збірках «Южнорусские очерки и портреты» (1898), «Украинские были» (1899)[30]. Останньою його книгою стали «Отблески» (1905). Водночас В. Горленко пробував хазяйнувати в своєму маєтку в Ярошівці та брав участь у роботі земства. Проте надії на матеріальний зиск з управління господарством, як і сподівання на плідність земської діяльності, не виправдалися — маєток ставав дедалі збитковішим, частішали думки про себе як про «скептика й інваліда земської справи»[31]. Це врешті-решт змусило В. Горленка остаточно шукати в журналістській діяльності не лише творчого задоволення, але й матеріального забезпечення. Із 1899 р. одним із важливих його занять стала співпраця з петербурзькою газетою «Новое время» — «україножерної», за пізнішим висловом К. Грушевської[32], що багатьма було сприйнято як відступ від української справи. Останні роки життя Василя Петровича були затьмарені хворобою, яка зрештою спричинила його передчасну смерть навесні 1907 р.

Тож тривалий час А. Степович і В. Горленко перебували у спільному інтелектуально-комунікаційному полі, що сприяло їхньому знайомству, яке сталося, за свідченням А. Степовича, в 1887 р., і підтримувалося листуванням, хоча й нечастим, та особистими зустрічами в

---

[27] На думку В. Шевчука, у вивченні кобзарської спадщини України В. Горленко прагнув уникнути дилетантизму, «усвідомлюючи водночас народну творчість як своєрідний громадський феномен…»: Шевчук В. Шукач «перлів многоцінних». *Народна творчість та етнографія.* 1971. № 3. С. 82.

[28] Із листа В. Горленка до О. Лазаревського від 25 листоп. 1890 р.: «Зустріч з Вами і Ваша добра бесіда пробудили в мені потребу працювати для "Киевской старині"». Цит за: Палієнко М. Г. «Киевская старина» у громадському та науковому житті України (кінець XIX – початок XX ст.). Київ : Темпора, 2005. С. 56.

[29] Житецький Г. Зазнач. твір. С. 136–139.

[30] Ще на початку 1930-х років Д. Дорошенко зауважив, що легкі живі нариси В. Горленка «особливо яскраво виявляють його блискучий талант оповідача й стиліста, а разом із тим і його глибоку любов до рідної старовини»: Дорошенко Д. Василь Горленко. Париж, 1934. С. 15.

[31] Рудницька Є. Зазнач. твір. С. 55.

[32] Грушевська К. Зазнач. твір. С. 139.

Києві й Ярошівці[33]. Київ і Лівобережна Україна були їхнім спільним життєвим простором[34].

Варта уваги еволюція поглядів А. Степовича і В. Горленка на національне питання. У ранній молодості близькість до київських громадівців (насамперед через вплив П. Житецького), за словами самого А. Степовича, допомогла йому та Петру Дорошенку, його товаришеві (до речі, дядькові Дмитра Дорошенка, одного з перших біографів В. Горленка), уберегтися від політичного радикалізму, поширюваного в народницькому гуртку Олександра Михайлова, коли вони «після дворічного бродіння стали потроху віддалятися від космополітичного соціалізму і долучатися свідоміше до національної ідеї “старої громади”»[35]. Але згодом зв’язки з київськими громадівцями слабшали, водночас формувалися нові взаємини, приміром, із Тимофієм Флоринським, колегою по кафедрі славістики в університеті, відомим своїм українофобством[36]. Щодо В. Горленка, то, хоча й дехто з його сучасників, і дослідники його творчості в 1920-ті роки і закидали йому еволюцію поглядів від плідної праці задля вивчення української старовини й фольклорної спадщини у 1880-ті – 1890-ті роки до відмежування від «сучасного йому українського руху, повного неприємних соціально-політичних вимог»[37], насправді він залишався, і як член редакції «Киевской старины», і як журналіст «Нового времени», рішучим противником революційних методів боротьби[38], вважаючи вкрай небезпечним поширення соціалістичної ідеології, до якої схилялася лівиця українського національного руху[39]. Тобто А. Сте-

[33] Степович А. Зазнач. твір. С. 268.

[34] У 1891–1893 рр. А. Степович обіймав посаду інспектора народних училищ у Чернігівській губернії: Держархів м. Києва (Державний архів м. Києва). Ф. 16. Оп. 465. Спр. 4782. Арк. 74. Крім того, у 1893–1906 рр. він був за вибором сільських громад почесним попечителем народних шкіл у селах Макіївка Ніжинського повіту Чернігівської губернії та Лебединець Прилуцького повіту Полтавської губернії: ІР НБУВ. Ф. 179. Оп. 1. Од. зб. 1. Арк. 8.

[35] ІР НБУВ. Ф. 179. Од. зб. 148. Арк. 3.

[36] Гідною уваги, але такою, що потребує вивчення, є інформація Дмитра Антоновича з листа Олександрові Барвінському 1926 р., що його батько, Володимир Антонович навіть розглядав А. Степовича як одного з кандидатів на посідання кафедри всесвітньої історії у Львівському університеті, яку 1894 р. здобув М. Грушевський. «Але Степович, — писав Дмитро Володимирович, — вже начав був наближатися до Флоринського і взагалі носився з слов’янофільством неприємного для українців характеру». Львівська національна наукова бібліотека ім. В. Стефаника. Відділ рукописів. Ф. 11. Спр. 530. Арк .8зв.

[37] Дорошкевич О. Естет і поміщик. *Життя і революція*. 1925. № 11. С. 66.

[38] Із листа М. Дорошенку від 18 берез. 1903 р.: «Особисто я, скромний діяч культури, а не політики, а найменше вулиці, — друг усякої безумовної і повної свободи. Але я ворог і насильств, з якого боку вони б не виходили…»: Оглоблін О. Зазнач. твір. С. 667.

[39] «Треба бути або дурнем, або зрадником, — писав В. Горленко О. Левицькому 27 груд. 1905 р., — щоб починати, — і в цей ще момент — малоросійську газетно-

повича і В. Горленка єднало ще й те, що вони були дотичні до українофільства 1860–1880-х років, але опинилися поза українським національним рухом за часів його радикалізації та остаточного оформлення як лівого політичного явища.

Як бачимо, однією з вагомих причин того, що наприкінці 1920-х років А. Степович звернувся до публікації наявних у нього листів В. Горленка, є перетин їхніх життєвих і творчих шляхів. Але не менш важливими були буттєві обставини самого публікатора, який працював у науці й в післяреволюційний час, і доволі плідно, майже до самої смерті. А. Степович не залишив заняття славістикою, хоча втратив можливість викладати в реформованому більшовицькою владою Київському університеті[40], але в цей час він волів долучитися до «мейнстріму» української гуманітаристики в умовах її ідеологічного й проблемно-тематичного оновлення, тому повернувся до історико-біографічної мемуаристики й археографічних розвідок, актуальних для нього ще наприкінці 19 ст., коли, маючи доступ до Ґалаґанівського архіву й співпрацюючи з О. Лазаревським, опублікував чимало документів, передусім листів, як на сторінках часописів «Киевская старина», «Русский архив», так і в «Ежегоднике Коллегии Павла Галагана»[41]. Виступаючи на засіданнях Історичного товариства Нестора-літописця, відновленого в складі ВУАН, публікуючись в академічних виданнях (крім «Записок», ще «Україна», «За сто літ» тощо), А. Степович насамперед повернувся до вивчення діяльності Г. Ґалаґана, прагнучи реабілітувати його справи в атмосфері, коли в історичній науці

журналістську діяльність соціал-революціонерства (й назагал ненависного). В той час, коли належить ще зміцнити свої устої, створити публіку, відпрацювати (чи щонайменше намагатися очистити й удосконалити) мову, — виставляти дірявий і дешевий червоний прапор і під його покровом вимовляти необдумані, швидкостиглі і напівграмотні словеса — це божевілля, близьке до морального переступу». ІР НБУВ. Ф. ІІІ. Од. зб. 53517. Арк. 112–112зв.

[40] Останній запис у послужному списку А. Степовича в університеті: «Звільнений зі служби через відсутність предмету, що він викладає, в навчальному плані на 1924/1925 н. р.». Держархів м. Києва. Ф. 16. Оп. 465. Спр. 4782. Арк. 75. Впродовж 1920-х до початку 1930-х років вів у «Записках Історико-Філологічного відділу» ВУАН відділ слов'янської бібліографії, викладав слов'янську філологію та історію культури балканських народів аспірантам М. Грушевського й у Київському інституті сходознавства, в першій половині 1930-х років працював у складі Ленінградської комісії зі складання «Словаря русского языка» при Академії наук СРСР і у щорічнику «Труды Института славянознавства Академии наук СССР».

[41] В «Автобіографічних нотатках» початку 1920-х років А. Степович писав, що, будучи одним із дуже давніх старожилів-педагогів Києва, взявся за написання «своїх спогадів про Київ і його діячів у період 1871–1921 рр. через те, що, ймовірно, осіб, які мали можливість так довго спостерігати розмаїте й складне життя нашого міста, залишилося вже обмаль, й на цих небагатьох лежить обов'язок надати на друк і суспільний розсуд власні цінні довготривалі спостереження…». ІР НБУВ. Ф. 179. Оп. 1. Од. зб. 6429. Арк. 3.

брав гору вульгарний соціологізм, а ще працював над споминами на теми, актуальні в історичній науці 1920-х років, — громадівський рух у Києві, студентські настрої в місті 1870-х років тощо. Не буде помилкою сказати, що й думка про оприлюднення листів В. Горленка виникла в А. Степовича через відновлення зацікавлення постаттю письменника в працях другої половини 1920-х років.

У передмові до публікації 1929 р. А. Степович окреслив коло листовного спілкування з В. Горленком («він писав найчастіше з приводу різних літературних або взагалі книжкових питаннів»[42]), а в супровідному тексті до статті, що тут оприлюднюється, акцентував увагу на розбіжностях у думках щодо обговорюваних явищ, зокрема, щодо особи Т. Флоринського, хоча про нього йшлося в першій статті, де в одному з опублікованих листів В. Горленко зауважив: «Від мерзенних Флоринських, і панів цього типу, слава Богу, відпльовуються сьогодні слов'яни»[43]. Дорікнувши В. Горленку в однобічному погляді на проблему, публікатор однак наголосив, що листи, які він планує друкувати, є цінним доповненням до вже оприлюднених. Заувага І. Забяки стосовно того, що в передмові до другої статті «відчувається вплив більшовицької ідеології кінця 20-х – початку 30-х рр.» 20 ст., є геть безпідставною[44]. А. Степович готував її як продовження першої, розглядаючи збережені ним листи як цілісний комплекс, змістовно споріднений з кореспонденцією письменника до інших осіб.

На таку близькість вказує найперше чи не одна з найважливіших сюжетних ліній епістолярію В. Горленка в підготовленій до друку статті А. Степовича — його прохання адресатові у листі від 21 серпня [1901 р.?] забезпечити комфортні умови для художника й архітектора Василя Кричевського та його супутника для огляду будівлі в маєтку в с. Лебединець, колишньому володінні родини Ґалаґанів, а на той час — Колегії Павла Ґалаґана (цим обумовлене й звернення до А. Степовича як до директора закладу). Це ще раз посвідчує, що «малоросійський будинок», споруджений у Лебединці Г. Ґалаґаном у середині 19 ст. як ремінісценція садиб української старшини, викликав неабияке зацікавлення українських митців через півстоліття в атмосфері ар-нуво (модерну) й покликаного нею до життя українського архітектурного стилю[45]. Кількома тижнями раніше, 5 вересня 1904 р., В. Горленко сповістив Панаса Мирного про візит до Ярошівки, «мого притулку», В. Кричевського й адвоката Миколи Дмитрієва, які мали намір проїхати з ним до Лебединця. Таке зістав-

[42] Степович А. Зазнач. твір. С. 269.

[43] Там само. С. 270.

[44] Забіяка І. М. Зазнач. твір. С. 24.

[45] Romaniuk N. Art Nouveau Ukrainian Architecture in a Global Context. *Kyiv-Mohyla Humanities Journal*. 2019. № 6. С. 137–148. https://doi.org/10.18523/kmhj189056.2019-6.137-148.

лення листів не лише ідентифікує особу «пристрасного аматора усього давньмалоруського» з листа до А. Степовича, але й точно визначає рік його написання (напевно, А. Степович, який під питанням датував його 1901 р., не взяв до уваги публікацію Є. Рудницької, хоч і покликався на неї)[46], та підтверджує як сталі контакти В. Горленка й В. Кричевського[47], так і спільність мистецьких зацікавлень автора та адресата листів, коли йдеться про вивчення давньоукраїнської мистецької традиції в її розмаїтті.

Вимогливе ставлення В. Горленка до мистецтвознавчих (як і будь-яких інших) справ бачимо в скептичній заувазі щодо дій Полтавського губернського земства в справи охорони українських старожитностей: старовина гине, й у сфері мистецтва бракує дієвців, які б рятували чи відновлювали її. Таку думку В. Горленко висловлював неодноразово, хоча б у листах до Панаса Мирного. Можна згадати репліку про Григорія Мясоєдова (хоча цього майстра й важко назвати українським): «Ось Мясоєдов — живе у Полтаві довгі роки, а малює все якісь кацапські онучі» (лист до Д. Дорошенка від 23 вересня 1899 р.)[48]. Чи його оцінку творчості Миколи Лисенка — «милий, але однобічний талант». Значення творчості М. Лисенка — «і художнє, і суспільне», — В. Горленко, безумовно, визнавав, але відмовляв йому в створенні «творчої національної музики»: «На нещастя, він не Глінка» (лист до Панаса Мирного від 10 липня 1897 р.)[49]. Така позиція була не до вподоби А. Степовичу, який знав композитора з юності. Тому й зауважив, що не поділяв поглядів В. Горленка, серед іншого, на «ту або другу цінність українських діячів мистецтва».

Листи до А. Степовича назагал засвідчують, що В. Горленко був доволі категоричний в судженнях. Він не приховував, зокрема, ставлення до інституту земства в українських губерніях, передусім до земців Прилуччини, а надто до графа Сергія Ламздорфа-Ґалаґана. Іронічна репліка на його адресу щодо пропозиції налагоджувати в повіті телефонний зв'язок, тоді як бракує доріг і шкіл, у листі від 20 вересня 1902 р. узгоджується з твердженням із листа до М. Дорошенка від 5 червня 1900 р., на яке звернув увагу ще О. Оглоблин: «Сокиринці населені густо огидним кодлом німців Ламздорфів — суміш дурноти, пихи й підлоти найрізноманітнішого роду. Місце чудове, але запаскуджене й засиджене препоганими людьми»[50]. Насправді і Сергій Ламсдорф, і його молодші брати, зокрема Павло, а надто їхня мати — небога Г. Ґалаґана Катерина

[46] Саме так датував цей лист І. Забіяка. Зазнач. твір. С. 223.

[47] Те, що стаття А. Степовича залишилася в його архіві, призупинило процес дослідження витоків визрівання українського архітектурного стилю в атмосфері творчих контактів межі 19–20 ст., хоча цією проблематикою цікавилися ще дослідники в середині 20 ст. *Див.:* Борщак І. Василь Кричевський і Василь Горленко. *Україна*. 1952. Ч. 8. С. 682–683.

[48] Рудницька Є. Зазнач. твір. С. 67.

[49] Там само. С. 44.

[50] Оглоблін О. Зазнач. твір. С. 664.

Павлівна, уроджена графиня Комаровська, приділяли чимало уваги садибі в Сокиринцях, яка на початку 20 ст. вже набула певного меморіального шарму як дідизна родини.

Потребує корекції й судження В. Горленка в історії про створення школи в садибі Тростянця, власності Скоропадських (листи від 20 вересня і 10 жовтня 1902 рр.) стосовно священника в парафії, до якої належав маєток: «…тепер там — затятий мерзотник, як і більшість з ним втім» (лист від 10 жовтня). Йдеться про священника Митрофана Владишевського. Навряд чи варто покладатися цілком на таку характеристику, припускаючи, слідом за І. Забіякою[51], що панотець мав ті чи ті меркантильні наміри, які пояснюють його поведінку. Ми маємо відомості про М. Владишевського з 1871 р. завдяки Г. Ґалаґану, який очолював Прилуцьку повітову училищну раду й сумлінно вів нотатки про стан шкільництва в повіті[52]. М. Владишевського він згадує у записах неодноразово і характеризує неоднозначно. У записі від 15 листопада 1871 р. його позначено як учителя школи у Васьківцях, котрий, «як чутно, поширював антирелігійні ідеї», але заразом сказано, що він «один з двох (підкреслено Г. Ґалаґаном. — *Авт*.) у всьому повіті, хто отримав нагороду від губернської ради й, отже, архієрея»[53]. Це не завадило М. Владишевському згодом прийняти духовний сан і викладати в тому самому Васьковецькому училищі. Надалі Г. Ґалаґан атестував його лише позитивно: працював добросовісно, 25 червня 1874 р. отримав 30 руб. сріблом за успішну роботу. В підсумковій характеристиці учителів народних училищ Прилуцького повіту за 1 січня 1876 р. про цього панотця сказано: «Здібний, такий, що знається на викладанні, ревний до справ училища»[54]. Без сумніву, за 25 років людина могла змінитися, але все одно — образ безіменного «попа» з листа В. Горленка стає виразнішим завдяки такій контекстуалізації за допомогою додаткових джерел.

Листи, в яких обговорювалося питання утворення приватної школи в маєтку Скоропадських, свідчать ще й про авторитет А. Степовича як педагога, адже, не маючи можливості звернутися до близьких приятелів із педагогічним досвідом (братів Стороженків), В. Горленко пише до нього як до людини, яка «стоїть біля джерела навчальних справ». Водночас таке звернення свідчить про розуміння адресатом листа локальних проблем організації освіти й збереження вченим регіональних контактів («Влітку, вочевидь, будете в Прилуччині»).

Безумовно, однією із значущих для самого А. Степовича тем спілкування з В. Горленком було долучення його до рецензування видання «Ежегодник Коллегии Павла Ґалаґана» й співробітництва у виданні.

---

[51] Забіяка І. М. Зазнач. твір. С. 337.

[52] ІР НБУВ. Ф. ІІ. Оп. 1. Од. зб. 26960. Арк. 4зв.

[53] Там само.

[54] Там само. Од. зб. 26963. Арк. 186.

У листі від 19 жовтня 1902 р. В. Горленко уважно розглянув зміст 7-ї книги щорічника. Загалом оцінка «Ежегодника» В. Горленком дозволяє припустити, що він поставився до видання як до класичного часопису (рекомендував подавати більше цінних історичних чи історико-літературних матеріалів і якісних перекладів), тоді як, на нашу думку, А. Степович прагнув презентувати саму колегію в її сьогоденні та історії насамперед із науково-педагогічною метою.

Врешті-решт додамо, що, на відміну від тексту 1929 р., оригіналів листів, наведених у статті, яка публікується, в архіві А. Степовича не знайдено. Документ подано на аркушах різного формату, один із них подовжено склейкою, лист із Белграда (Сербія) з додатком тексту на поштівках написаний на звороті аркуша з друкованим текстом «О методах обучения предметам учебного курса начальних народных училищ». Тобто ми подаємо роботу А. Степовича, не маючи можливості звірити зроблені ним копії листів з оригіналами, покладаючись лише на його пильність. Всі скорочення — і в тексті листів, і в примітках і коментарях автора[55] — розкрито. Листи подано мовою оригіналу — російською, але за нормами сучасної орфографії. В оригінальному тексті А. Степовича збережено його орфографію та стилістику відповідно до тогочасних норм української мови, але взято до уваги властиві йому мовні помилки й неточності. Пунктуацію всюди приведено до сучасних мовних норм.

Наприкінець зазначимо, що публікацію статті А. Степовича з адресованими йому листами В. Горленка за 1902 і 1904 рр. розглядаємо не лише як важливе доповнення до Горленкового епістолярію, вельми великого, але оприлюдненого лише частково. Ця Степовичева стаття стане у пригоді як для розуміння умов і сутності наукової роботи самого вченого, насправді одного з найстаріших гуманітаріїв Києва, на межі 1920–1930-х років, так і для поглиблення уявлень про мережу інтелектуальної взаємодії української інтелігенції на початку 20 ст. Листи демонструють коло проблем, обговорюваних особами, чиє походження, спосіб життя та сфери занять мали б їх розділяти, але насправді їхні кола спілкування перетиналися, передусім через взаємодію з редакцією часопису «Киевская старина», а також через контакти з митцями, вченими, педагогами, громадськими діячами, земцями, службовцями на теренах Полтавщини й Чернігівщини. Проблеми, обговорювані в епістолярії — мистецькі, педагогічні тощо, — додають чимало вагомих деталей до соціокультурної панорами українського життя на початку 20 ст. і, водночас, містять дрібниці особистого життєвого досвіду, симпатій чи антипатій, надій і упереджень автора й адресата, будучи важливою пам'яткою свого часу. Маємо надію, що публікацію епістолярної частини архіву А. Степовича буде продовжено.

---

[55] Коментарі А. Степовича помічено так: [А. С.].

Додатки

З листування В. П. Горленка.
Подав пр[офесор] А. Степович

В 23-й книзі «Записок» ми надрукували поки що тільки два листи В. П. Горленка з тих 10–15, що збереглися у нас, але ще не були знайдені. Знайшовши ще кількось сих листів, ми продовжуємо тут друкуваннє їх, але мусимо признатися, що не у всіх подробицях їх ми погоджуємося і взагалі не були згідні і раніш з шановним нашим кореспондентом. Так, напр[иклад], ми не поділяли деяких поглядів його на деякі особливості нашого видання «Ежегодник Коллегии Павла Галагана», на ту або другу цінність українських діячів мистецтва, на діяльність небіжчика проф[есора] Т. Д. Флоринського[1], що відносно його у нас була навіть досить значна пря з Василем Петровичем, який дивився на предмет дуже однобічно. За всім тим ми все ж ці листи його уважаєм за досить цінне добавленнє до тих листів, що вже опубліковані Є. Рудинською в книзі «Листи В. П. Горленка до Панаса Мирного» і К. М. Грушевською в виданні «Науковий збірник за рік 1929», том XXXII, ст. 153–201, бо вони освітлюють його інтересну особу з деяких нових або менше відомих боків, хоч іноді і досить таки дрібних, напр[иклад], взяти б хоч його погляд на те, як зовнішки мусить виглядати книга (див[ись] лист «19 октября 1902 г. Ярошовка»). Щодо моєї «работы о малороссийских изразцах», про яку питає В[асиль] П[етрови]ч в листі од 10-го жовтня 1902, то вона була у мене заснована головніше на кафельних пічках чернігівських садиб поміщиків, а особливо на славних пічних кафлях Покорщини — літньої дачі Колегії Павла Галагана в городі Козельці кол[ишньої] Чернігівської губернії. Ся робота дуже інтересувала і самого її складача, що думав надрукувати її в історичному журналі «Киевская старина», де він був постійним співробітником. Але різні обставини особового його життя стали складатись для нього остільки неспріятливо, що навіть не можно було зробити різні необхідні мандрівки по Чернигівщині, і так робота зупинилася на половині, і закінчити її вже стало справою неможливою…

Слід[ують] далі листи.

* * *

21 августа [1901 г.?]
С[ело] Ярошевка.
Либаво-Роменская ж[елезная] д[орога], ст[анция] Дмитровка (Рубанка).

Вероятно, Вы уже в Киеве, многоуважаемый Андроник Иоанникиевич — туда и направляю эти несколько слов. После метеорного любезного посеще-

[1] Флоринський Тимофій Дмитрович (1854–1919) — професор Університету Св. Володимира в Києві по кафедрі слов'янської філології, колега А. Степовича, мав праві, монархічні суспільно-політичні переконання і був засадничим противником українського національного руху; страчений більшовиками в 1919 р.

ния Вашего[2] через два дня приехал ко мне из Полтавы художник-архитектор Вас[илий] Григорьевич] Кричевский и еще один страстный любитель всего старомалорусского[3], с тем чтобы от меня вместе со мною ехать в Лебединец[4]. Мне ехать было невозможно, а так как Кричевский — мой большой приятель — хотел произвести в Лебедине только предварительную рекогносцировку, подогретый заметкою о будынке[5] в «К[иевской] ст[арине]»[6], и у него было прямое дело у меня (он рисовал и исполнил прелестно виньетку к моей печатающейся книге[7]), то я имел эгоизм удержать его два дня у себя. В Лебединец он собирается — позже на неделю — забраться в сентябре с тем, чтобы зарисовать во всех подробностях и общее, и частности и осмотреть все, как архитектор: он строит теперь губернскую земскую управу в Полтаве, которая создается, как Вы знаете, в старо-малороссийском характере. В этом случае необходимо доброе Ваше содействие. Будьте добры, по получении сего, написать управляющему в Лебединец, дабы он принял и приютил архитектора Кричевского из Полтавы, когда он приедет в Лебединец из Васковец, и облегчил бы ему вопросы ночлега, питания, самоваров и пр[очего]. Конечно, в случае надобности, за все будет заплачено. Если же коллегии нужна какая-либо внешняя признательность, то ей может быть прислано кое-что из снимков, повторенных посредством фотографии. [Соответств[ующее] письмо было мною послано. А. С.] Надеюсь, что это никого и ничем не стеснит. О сообщении Вашем управляющему будьте любезны уведомить меня словечком теперь же, чтобы я мог сообщить Кричевскому, что почва подготовлена. Примите за все искреннюю нашу благодарность. Так как в постройке Полтав[ской] земской управы большую роль играют и кафли, стильные конечно, в облицовке здания и пр[очем], то Кричевскому было бы любопытно видеть и покорщинские печи. Ехать ему в нынешнем году в Покорщину невозможно. Те снимочки этих печей[8], кото-

---

[2] «Метеорний» сказано через те, що я, не маючи досить часу, заїхав до Горленка в Ярошівку тільки на 2–3 години і, скільки він не упрошував мене, я не міг довше залишитись, пообіцявши йому заїхати колись в другий раз на довше, що дійсно мені і вдалося [А. С.].

[3] Йдеться про Дмитрієва Миколу Андрійовича (1867–1908) — юриста, громадського і культурно-освітнього діяча. Сприяв перемозі проєкта В. Г. Кричевського в конкурсі на спорудження будинку Полтавського земства.

[4] Лебединець — село кол[ишнього] «Прилуцкого уезда», де в своїй усадьбі Григ[орій] Павл[ович] Галаган, фундатор київської Колегії Павла Галагана, построїв свій відомий будинок у старосвітському характері, описаний між інш[им] у Л. Жемчужникова «Мои воспоминания из прошлого». В Шевченковому «Дневнику» єсть теж упоминка про сей будинок [А. С.].

[5] Йдеться про публікацію: Письмо Г. П. Галагана о малороссийском будынке в селе Лебединце, Прилукского уезда. *Киевская старина*. 1904. № 7–8. С. 1–7 (Документы, известия и заметки).

[6] Исторический ежемесячник «Киевская старина» [А. С.].

[7] «Отблески»? [А. С.].

[8] У 8-му випуску «Ежегодника Коллегии Павла Галагана», виданому 1903 р., А. Степович умістив нарис «З перших років життя Колегії Павла Галагана», в якому йдеться про Покорщину — старовинну садибу Ґалаґанів на околиці Козельця, перетворену на дачу для літнього відпочинку викладачів і вихованців колегії. У

рые помещены в «Ежегоднике» [«Коллегии Павла Галагана». А. С.], слишком малы и не дают понятия об узорах кафлей. Кажется, Вы говорили мне, что сделали снимки с отдельных кафлей в большом виде? Где стекла снимков, у кого можно достать оттиски фотографий? Быть может, удалось бы разгадать и таинственное значение изображений? По керамике в России есть, кажется, единственное, очень дорогое, сочинение — атлас Веневитинова[9] — бывшего директора Румянцевского музея, но оно относится, кажется, специально к Воронежскому краю. Я увижу лично специалиста дела Ваулина[10] или узнаю через Кричевского все, что относится к этому предмету, и сообщу Вам. Ваулин заведывает теперь Керамическою мастерскою, учрежденною полтавским земством в Опошне, и состоит преподавателем в Миргородской школе. Раньше он заведывал Абрамцевскою мастерскою Мамонтова, выделывавшею стильные керамические вещи. Ежели он не знает руководящих сочинений, то уж никто не знает их… Я выезжаю в Крым 27 августа. Письмо Ваше — ответ на это — при желании Вашем еще может меня здесь застать. Пожелав Вам всех благ и побольше досуга для литературно-научных дел, остаюсь истинно преданный и уважающий

В. Горленко.

* * *

Ст[анция] Дмитровка Либ[аво]-Роменск[ой]
жел[езной] дор[оги], с[ело] Ярошовка.
20 сент[ября] 1902.

Простите, многоуважаемый Андроник Иоанникиевич, мою просьбу о маленькой справке по учебному ведомству. Из приятелей, которые могли бы мне ее дать в Киеве, Н. В. Стороженко [полтавский помещик, директор гимназии. А. С.], по слухам, собирается родить, и ему не до того, а Андрей Владим[ирович] [старший брат Н. В. Стороженка, учений-історик. А. С.] еще не перебрался в Киев. Вы стоите у источника учебных дел и, вероятно, Вам не представит затруднения разрешить нижеследующие недоумения.

Соседи мои Скоропадские собрались открыть у себя в усадьбе [Тростянець, кол[ишнього] Прилуцького пов[іту]. А. С.] для детей своих дворовых людей школу. Детей во дворе у них более сорока, и когда обратишь внимание на всю эту кашу, то люди единогласно и наивно отвечают, что «это их единствен-

---

цьому нарисі, зокрема, є фотографії двох кахляних печей 18 ст. із покорщинського будинку — у вітальні та спальні. Див.: Из первых лет жизни Коллегии П[авла] Г[алагана]. *Ежегодник Коллегии Павла Галагана*. Год 8-й. Киев, 1903. С. 84–92 (4-та пагінація).

[9] Веневітінов Михайло Олексійович (1844–1901) — історик із воронезького поміщицького роду. В. Горленко, ймовірно, згадує його ілюстровану етнографічну розвідку про мистецьке оздоблення цегляних будинків російських селян: Веневитинов М. А. Расписные кирпичные избы. Новая область народного художества. Москва, 1890. 18 с., табл.

[10] Ваулін Петро Кузьмич (1870–1943) — визначний хімік-технолог і художник-кераміст.

ное развлечение»! Скоропадские хотели бы, чтобы эта школа не была ни земскою, ни церковною, а просто частною, их домашнею. Возможно ли это и какие формальности надо проделать для законного ее открытия? Кому заявлять о том, к кому обращаться? Рекомендованная им для преподавания и уже приехавшая учительница, дворянка Черниговской губернии Авсеенко, не имеет никакого диплома — она так назыв[аемого] домашнего образования, учительский экзамен она сдаст в течение или в конце наступившего учебного года. Может ли она преподавать до сдачи его? Вот вопросы, подлежащие разрешению, и Вы очень обяжете меня, дав на них точные ответы. Мой адрес в заголовке письма. Как провели Вы в Харькове последние дни съезда [XII-го археологічного. А. С.] и долго ли еще оставались? Я живо вспоминаю выставки, здание общежития и наши обеды в саду Купеческого клуба. О выставках я поместил сообщение в «Новом времени». Что делается теперь в Киеве, и что Вы лично поделываете? До весны, вероятно, не уедете никуда из древнего града? Летом же, конечно, будете в Прилукщине. Надеюсь, что не минете меня, уделив мне больше времени, чем теперь в августе!

Я кончаю здесь свои личные хлопоты по своей земельке и около 15 окт[ября] уже еду в Петербург. Ни в Крым, ни на Кавказ я не попал, предпочел отложить свое лечение до весны и отправиться в феврале или марте за границу. Зимний же сезон надо неистово скрипеть пером, что и начну совершать в Петербурге.

В Прилуке теперь земское собрание. Собираются проводить по селам телефоны — когда нет ни дорог, ни школ! Это идея Сергея Ламздорфа[11], и этим, кажется, все сказано… Пожелав Вам всех благ, остаюсь искренно преданный

В. Горленко.

* * *

10 окт[ября]. Ярошовка. 1902.

Благодарю Вас за сообщенные справки, многоуважаемый Андроник Иоанникиевич; Скоропадские уже уехали за границу, но я сообщу им сведения туда. Школа уже открыта и действует без всяких разрешений и без диплома у учительницы. Будь порядочный в том приходе поп[12], то все бы, конечно, могло продолжаться мирно до конца года. Но теперь там — отъявленный мерзавец, как большая часть из них, впрочем (Тростянец принадлежит к приходу села Васковец[13]), — и надо предупредить Скоропадских, чтобы их доброе намерение не потерпело досадного крушения.

[11] Сергій Константинович Ламздорф-Галаган — внук фундатора Колегії Павла Галагана і її «почетный попечитель». В ті часи він був «земским начальником» в Прилуцькому повіті і «гласным земства». В. П. Горленко ставився до нього неприхильно [А. С.].

[12] Йдеться про Владишевського Митрофана Андрійовича — священника Успенської церкви села Васьківці та приписаної до неї церкви в хуторі Тростянець, посвяченого в сан 1872 р. Див.: Клировая книжка Полтавской епархии на 1902 р. Полтава : Типолитография Л. Т. Фришберга, 1902. С. 565–566.

[13] Село Васковці — в 3–4 верстах од села Сокиринець Прилуцьк[ого] пов[іту], де знаходиться усадьба Галаганів. В Васковцях була усадьба Мих[айла] Андр[ійовича] Марковича, брата відомого історика Миколая Андр[ійовича] Марковича [А. С.].

Я остаюсь в деревне до 22–23 окт[ября], поэтому, если желаете, лучше сюда направьте мне «Ежегодник» [Коллегии Павла Галагана. А. С.] После четырех лет я бросил писать рецензии, так как, кроме тяжести и неблагодарности труда, дело это ведет к большим неприятностям. Все хотят, чтобы о них писали и их хвалили! За то только, что я не написал отзыва о сочинениях П. И. Капниста[14], семья его, с которою я был чрезвычайно дружен, рассорилась со мною. Бездарные дамы-авторши писали мне ругательные письма. Всего не перечесть… Один гр[аф] Милорадович[15] чего стоит со своими «сочинениями»! Просмотрев этот выпуск «Ежегодника», я, вероятно, сделаю исключение против «зарока» и напишу о нем. Подвигается ли Ваша работа о малороссийских изразцах? Полтавское губернское земство сзывает какую-то комиссию для обсуждения дела сохранения древностей и даже издания снимков с них[16]. Когда спохватились! Не знаю, что выйдет из этого — заседаний еще не было. Несчастная малороссийская старина гибнет и гибнет на наших глазах. И в области искусства нет совсем «деятелей», которые спасали бы или воскрешали ее. Нет ни живописцев-малороссиян — талантливых, конечно, — ни архитекторов, и один лишь музыкант с милым, но односторонним талантом [річ іде, розуміється, про М. В. Лисенка. А. С.]

Но я болтаю по привычке к беседе с пером в руках и отнимаю у Вас время. Однако, раз дело сделано, заклеиваю конверт и вручаю его благосклонности Дмитровской почты[17].

Будьте здоровы! Преданный Вам В. Горленко.

* * *

19 октября, с[ело] Ярошовка.

1902.

Многоуважаемый Андроник Иоанникиевич!

Я получил вчера книгу «Ежегодника» [Коллегии Павла Галагана. А. С.], просмотрел уже ее, и так как она очень мила, то с удовольствием напишу отзыв в «Нов[ом] врем[ени]». Самая мысль объединения умственного бывших питом-

[14] Граф Капніст Петро Іванович (1830–1898) — нащадок старовинного дворянського роду з Полтавщини, урядовець, журналіст, автор літературних творів, опублікованих у 2-х томах у 1901 р. за редакцією його доньки Інни Петрівни, яка разом зі своєю матір'ю Катериною Євгенівною, уродженою Мандерштерн, і молодшою сестрою Євгенією Петрівною докладала чимало зусиль для увічнення пам'яті про свого батька.

[15] Граф Милорадович Григорій Олександрович (1839–1905), генерал-лейтенант, багатий поміщик з осідком у Любечу, чернігівський губернський предводитель дворянства у 1890–1896 рр., автор численних праць з історії та генеалогії.

[16] Йдеться, імовірно, про з'їзд мистців щодо публікації альбомів зі зразками українських народних орнаментів, проведений в Полтаві губернською земською управою у листопаді 1902 р. У ньому взяли участь визначні художники, зокрема Сергій Васильківський, Порфирій Мартинович, Василь Кричевський, Опанас Сластіон. Див.: Сластионов А. Съезд художников по изданию народного орнамента. *Археологическая летопись Южной России*. 1903. № 1. С. 47–49.

[17] Почта в селе Дмитровке, стан[ции] Либаво-Роменской жел[езной] дор[оги] [А. С.].

цев заведения — мысль симпатичная и трогательная. Я с удовольствием прочел Вашу статью о Харьковском археологич[еском] съезде[18], живо мне его напомнившую. Все же это было хорошее явление! Просмотрел заметки Каллаша[19], как всегда отдающие буквоедством и книжною пылью (не без примеси самомнения однако) и деловую часть книги. Прочту еще Вашу вторую статью и статью Александровского. Греческих ораторов в их могилах тревожить не стану[20]. Закончу Вашими рецензиями, числу которых я подивился, на собственном горбе зная, что такое рецензия!..

Проследите будущие «среды» «Нового времени»[21]; в одной из них появится заметка, которую пошлю послезавтра. Вы дали мне, и у меня имеются годы пятый и шестой «Ежегодника», так что нет лишь первых четырех. Но я не буду ждать их, чтобы написать о сборнике, мне ясен и без того его характер.

Мне кажется, что издание должно несомненно стать на ноги. Надо сделать его таким, чтобы оно представляло интерес и не для коллегиатов[22] и могло бы оставаться в библиотеках. Поэтому лучше строже относиться к работам г. г. преподавателей — плохие их них часто бывают писатели, а давать известный перевес ценным историческим или историко-литературным материалам, отличным переводам очень ценных — научно или литературно — вещей. Но современность, разумеется, должна брать свое. Как газетный человек, я все же друг современности. Мне приятно бросается в глаза большая гармония между заведением и его нынешним руководителем, то есть не Ламздорфом [Серг[ієм] Констант[иновичем], тод[ішнім] «почетным попечителем» Колегії Павла Галагана. А. С.], а Вами, а Вами, конечно. Вы слиты с ним душевно, и в этом неизмеримая разница от чужого, хотя бы и хорошего чиновника, который был бы прислан со стороны. К тому же Вы любите науку, литературу и искусство, а в моих глазах нет больших титулов для симпатии.

---

[18] Степович А. XII Археологический съезд в Харькове. *Ежегодник Коллегии Павла Галагана*. Год 7-й. Киев, 1902. С. 287–309 (2-га пагінація).

[19] Каллаш В. Puschkiniana. Библиографические труды о Пушкине, их общий характер и научное значение. *Ежегодник Коллегии Павла Галагана*. Год 7-й. Киев, 1902. С. 19–164 (2-га пагінація). Володимир Каллаш (1866–1918) — літературознавець, вихованець Колегії Павла Галагана, здобув вищу освіту в Московському університеті і викладав в освітніх закладах Москви.

[20] У 7-му випуску «Ежегодника Коллегии Павла Галагана», крім статті про археологічний з'їзд у Харкові, було опубліковано ще дві розвідки А. Степовича в галузі слов'янської філології: «Фр. Прешерен, словенський поет» та «Іллиризм. Нарис з історії сербохорватської літератури» (С. 1–18 і 165–242 відповідно, 2-га пагінація). У тому ж випуску є стаття Григорія Александровського, викладача словесності в колегії, літературознавця — «Декілька даних про психологію Гоголівської творчості» (С. 243–261, 2-га пагінація). Також В. Горленко згадує розвідку вчителя класичних мов Олексія Тихова «Ораторське мистецтво у давніх греків» (С. 1–66, 3-я пагінація) та бібліографічні нотатки А. Степовича про нові видання з гуманітарних наук (С. 310–327, 2-га пагінація).

[21] Щосереди видавався ілюстрований додаток до «Нового времени».

[22] Вихованці Колегії Павла Галагана йменувалися «колегіатами», ця назва вживалася і щодо тих, хто вже завершив навчання.

В Киев опять никак не попаду. Со дня на день собираюсь в Петербург, вожусь только с устроением на зиму своей усадьбы. В Петербурге буду три месяца, до февраля, следующие три месяца — за границею, а в деревне с 15 мая, конечно, ежели все будет благополучно.

До свидания! Истинно преданный Вам
В. Горленко.

P. S. Не нравится мне внешность книги: бумага, печать, обложка, обрез листов. Обрезывать книгу — преступление. Обложку раз на всегда надо заказать хорошему художнику, сделать ее с гербами, эмблемами и проч[им].

* * *

2/8 мая 1903.

Странствую по европейскому Востоку и, остановившись в Белграде, вспоминаю Вас, многоуважаемый А[ндроник] И[оанникиевич]. Не застал здесь лучшего своего приятеля, на свое горе. Городок очень мил, сербы очень симпатичны, а солнце чудное, русское, еду в Константинополь.

Ваш В. Горленко.

[Открытка («дописна карта») с изображением Белграда и надписями на нем: «Поздрав из Београда. *Кнез Михајлова улица*»].

[*Того же 1903 г. другая открытка («пощенска карта»): «Привет из Болгарии от В. Горленка*, в "Нов*[ом]* врем[*ени*]" именующегося *Черкасиным». «Поздрав от Дубница» с изображением сего города и надписью: «Дубница*, *издава* Н. Г. *Шейтанов*. Souvenir de Doubnitza*». Обе открытки адресованы: Россия, г. Киев, Коллегия Галагана, Его Высокородию Андронику Иоанникиевичу Степовичу*].

* * *

До листів В. П. Горленка до А. І. Степовича

Щодо осіб, пом'янутих у листі од «30 сентября» 1902, то Н[иколай] В[ладимирович] Стороженко і Андр[ей] Вл[адимирович] — се брати — полтавські поміщики, перший — директор київської 4, потім 1 «Императорской» гімназії, а другий — колишній «председатель Переяславской земской управы», а потім просто «земец». Скоропадські, про яких говорить В. П. Горленко — се власники маєтка «Тростянець» кол[ишнього] Прилуцького повіту, недалечко од Горленкового маєтка «Ярошовка».

«Ежегодник», про якого говориться у листі «10 октября 1902» — се виданнє київської Колегії Павла Галагана, яке було засновано мною 1894 р. і якого редактором я був до 1906 р. Що до фрази у тому ж таки листі «Подвигается ли Ваша работа о малороссийских изразцах?», то вона торкається того великого інтересу, який був виявлен автором листа до моєї роботи «О малороссийских изразцах», яку я тоді писав і з якої різні уривки були вміщені мною то в ж[урналі] «Киевская старина», то в виданнях «Ежегодник Коллегии Павла Галагана», «Русский архив» то що. Досить велика частина сієї роботи була передана до

ред[акції] «Київської старини» незадовго до ліквідації сього журналу, і де вона потім поділась, мені так і не удалось узнати, і де вона тепер — невідомо. Фраза автора листа «Один лишь музыкант с милым, но односторонним узковатым талантом» відноситься до М. В. Лисенка.

А. С.

Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В І. Вернадського. Ф. 179. Оп. 1. Од. зб. 132. Арк. 1–15.

REFERENCES

1. Apanovich, E. M. (1982). Arhiv A. I. Stepovicha [Archive of A. I. Stepovich]. *Sovetskoe slavyanovedenie*, *5,* 95–105 [in Russian].

2. Borshchak, I. (1952). Vasyl Krychevskyi i Vasyl Horlenko [Vasyl Krychevsky and Vasyl Horlenko]. *Ukraina, 8,* 682–683 [in Ukrainian].

3. Borshchak, I. (1957). Ukrainets-yevropeiets Vasyl Horlenko (1852–1907) [Ukrainian-European Vasyl Gorlenko]. *Ukraina, 10,* 857–861 [in Ukrainian].

4. Horlenko, V. P. (2019). Ukrainska starovyna. Vybrani ese ta lysty [Ukrainian Antiquity. Selected Essays and Letters]. V. O. Shevchuk, Ed. & Comp. Kyiv [in Ukrainian].

5. Hrushevska, K. (1929). Z etnohrafichnoi pratsi 1880 rokiv [From Ethnographic Work of the 1880s]. *Zapysky Istorychnoi sektsii VUAN*, XXXII, 136–152 [in Ukrainian].

6. Doroshenko, D. V. (1907). Horlenko (13 aprilia 1907 r.) [V. Horlenko (Apr. 13, 1907)]. *Ukraina*, *2,* 214–217 [in Ukrainian].

7. Doroshenko, D. (1934). Vasyl Horlenko [V. Horlenko]. Paryzh, 16 s. [in Ukrainian].

8. Doroshkevych, O. (1925). Estet i pomishchyk [Aesthete and Landlord]. *Zhyttia i revoliutsiia*, *11,* 61–67 [in Ukrainian].

9. Zhytetskyi, I. (1929). «Kyevskaia starina» sorok rokiv tomu [«Kiev Antiquity» Forty Years Ago]. *Za sto lit*, *3,* 125–146 [in Ukrainian].

10. Zabiiaka, I. M. (2013). Epistoliarna spadshchyna Vasylia Horlenka [The Epistolary Heritage of Vasyl Horlenko]. Kyiv [in Ukrainian].

11. Kovalov, Ye. (2024). Lystuvannia Liudvika Kuby z Andronykom Stepovychem yak dzherelo dlia doslidzhennia chesko-ukrainskykh kulturnykh komunikatsii [The Correspondence of Ludvik Kuba with Andronyk Stepovychиas a Source for the Research of Czech-Ukrainian Cultural Communications]. *Kyivski istorychni studii, 2(19),* 82–92. https://doi.org/10.28925/2524-0757.2024.210 [in Ukrainian].

12. Martynovych P. (1929). Lystuvannia z V. P. Horlenkom (1885–1896) [Correspondence with V. P. Horlenko]. *Zapysky Istorychnoi sektsii VUAN, XXXII,* 153–201 [in Ukrainian].

13. Ohloblyn, O. (1952). Z nevydanykh lystiv Vasylia Horlenka do Mykoly Storozhenka (1893–1905) [From Unpublished Letters of Vasyl Horlenko to Mykola Storozhenko]. *Ukraina*, *7,* 556–559; *8,* 658–676 [in Ukrainian].

14. Paliienko, M. H. (2005). «*Kyevskaia staryna*» *u hromadskomu ta naukovomu zhyttia Ukrainy (kinets XIX – pochatok XX st.)* [«Kiev Antiquity» in the Public and Scientific Life of Ukraine (Late 19th – Early 20th Centuries)]. Kyiv : Tempora [in Ukrainian].

15. Rudynska, Ye. (1928). *Lysty Vasylia Horlenka do Panasa Myrnoho (1883–1905)* [Vasily Horlenko's Letters to Panas Myrny]. Kyiv : Z drukarni Ukrainskoi akademii nauk [in Ukrainian].

16. Stepovych, A. (1929). Z lystuvannia V. P. Horlenka [From the Correspondence of V. P. Horlenko]. *Zapysky Istoryko-filolohichnoho viddilu VUAN, XXIII,* 268–270 [in Ukrainian].

17. Storozhenko, M. (2005). Z moho zhytria [From My Life]. V. Ulianovskii, Ed. & Comp. [in Ukrainian].

18. Shevchuk, V. (1971). Shukach «perliv mnohotsinnykh» [A Seeker of «Pearls of Great Value»]. *Narodna tvorchist ta etnohrafiia*, *3,* 78–82 [in Ukrainian].

19. Romaniuk, N. (2019). Art Nouveau Ukrainian Architecture in a Global Context. *Kyiv-Mohyla Humanities Journal, 6,* 137–148. https://doi.org/10.18523/kmhj189056.2019-6.137-148 [in English].

Maryna BUDZAR
Candidate of Historical Sciences,
Associate Professor,
Associate Professor of the Department
of History of Ukraine,
Faculty of Social Sciences and Humanities,
Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University
(Kyiv, Ukraine)
e-mail: m.budzar@kubg.edu.ua
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-3720-7799

Yevhen KOVALOV
Candidate of Historical Sciences,
Associate Professor of the Department
of History of Ukraine,
Faculty of History and Philosophy,
Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University
(Kyiv, Ukraine)
e-mail: y.kovalov@kubg.edu.ua
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-7740-4332

FROM THE CORRESPONDENCE BETWEEN VASYL HORLENKO AND ANDRONYK STEPOVYCH. TEXTS AND THEIR CONTEXTUALIZATION

Abstract. The aim of the article is to publish an archaeographic piece by the philologist, literary historian, and educator Andronyk Stepovych, focusing on his correspondence with the writer, ethnographer, and art critic Vasyl Horlenko during the early 1900s. The article was written in the early 1930s, but it remained unpublished due to a sharp reduction in publishing opportunities for Ukrainian scholars in the humanities as a result of political repression at the All-Ukrainian Academy of

Sciences, where the author was employed, and has been preserved in the personal collection of A. Stepovych at the Manuscript Institute of the V. I. Vernadsky National Library of Ukraine. The need to introduce it into scholarly discourse stems from the desire to expand the source base for researching Ukraine's past in all its diversity. **The methodology** of this study involves discursive text analysis using historical-comparative and biographical approaches. **The scientific novelty** lies, first, in deepening our understanding of sociocultural processes in Ukraine in the early 20th century, and second, in shedding light on the realities of A. Stepovych's scholarly work toward the end of his life, at the turn of the 1920s and 1930s. **Future research prospects** include further study of the scholarly and epistolary texts preserved in the A. Stepovich collection, which have thus far received little attention from scholars. The main **conclusion** of this work is that the realization of A. Stepovych's plan to publish the portion of V. Horlenko's correspondence addressed to him will contribute to expanding the source base for scholarly research in the field of Ukrainian humanities. At the same time, the publication of V. Horlenko's letters to A. Stepovych, together with the addressee's own comments, significantly broadens our understanding of the networks of communication that connected intellectuals in the early 20th century.

Keywords: Andronyk Stepovych; Vasyl Horlenko; Vasyl Krychevsky; correspondence, Manuscript Institute of the V. I. Vernadsky National Library of Ukraine.

Дата першого надходження статті до редакції: 13.08.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 28.09.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 02.11.2026